

Algimantas Valantiejus

Šiuolaikinė sociologijos teorija (I)¹

Santrauka. Šio straipsnio tikslas – aptarti skiriamuosius šiuolaikinės sociologijos teorijos bruožus ir paanalizuoti pagrindines problemas, su kuriomis susiduria teorinė sociologija. Teigiama, jog sociologijos teorija yra integrali nacionalinio kultūros paveldo ir atitinkamų vertybių dalis. Pirmoje straipsnio dalyje plačiau svarstomas Rytų Europos regiono sociologijos ypatumas, tiesiogiai susijęs su teorijos statusu ir verte. Sociologijos teorija čia atlieka „pagalbinio darbininko“ vaidmenį. Paviršinis, nominalus, o ne realus, sociologijos teorijos statusas šiame regione yra pagrindinė priežastis, kodėl čia vyrauja nekritiška konkrečioji sociologija, išsauganti optimistiškus senojo istorizmo požymius, sutampančius su naujojo istorizmo teorija ir biurokratine praktika.

Esminiai žodžiai: sociologijos teorija, istorizmas, mokslas ir literatūra.

Keywords: sociological theory, historicism, science and literature.

Klausimas: „Kas yra sociologijos teorija?“

Atsakymas: „Sveiko proto požiūriu, kalbos, o gal ir minties, kalėjimas. Teoriniu požiūriu, nepastebimų gyvenimo formų išlaisvinimas. Estetiniu požiūriu, kalbos galimybių grožis ir ženklų, sprūstančių iš teksto, liūdesys.“

Klausimas: „Sklinda kalbos, kad teoretikai – keisti žmonės?“

Atsakymas: „Ką ir kalbėti! Jų, kaip ir mažų vaikų, netenkina paprasti sveiko proto atsakymai.“

Klausimas: „Kokie pagrindiniai teorijos ir sveiko proto skirtumai?“

Atsakymas: Skiriasi tik profesinis žargonas. Ji ir jis vilioja į aikštę ar auditoriją išsijojusius arba sumokėjusius už teisę išsižioti klausytojus, pučia jiems į akis tirštą žodžių miglą, senutėles idėjas ir kitus sendaikčius įvelka į naujus apvalkalus, žemina savo pašnekovus aukštomis frazėmis, persigandusiems žmogeliams aiškina tikrąsias reiškinų priežastis, reikšmingą aiškintojo pozą poruoja su valdžios padėtimi...“

Klausimas: „O kaip formuojama nepastebimų gyvenimo formų teorija?“

Atsakymas: „Rūpestingai, su meile, švariomis rankomis; taip, kaip minkoma duona.“

Klausimas: „Kokios yra kylančių formų minkymo paslaptys?“

Atsakymas: „Duonkubilį reikia laikyti sandariai uždengtą. Svarbu, kad tave nuo pradžios lydėtų nerimas. Juk nesi tikras, ar tinkamai užraugsi tešlą, ar su meile ir drėgnomis rankomis minkysi duoną, ar laiku pakursi krosnį, ar atidžiai stebėsi kylančią, palengva rندانčią teorinę formą, ar galvosi apie žmones, kurie ją ragaus ... Ar jie nenusivils, ar darkart sugrįš paskanauti?“

Klausimas: „Ar minkyti teoriją – lygu darbuotis mikliai, pirštų galiukais?“

Atsakymas: „Pirštų galiukų miklumumas – priklausomas dydis. Jais minkoma sociologijos teorija. Tačiau pačią teoriją – nuo pirmos iki paskutinės kasdienybės akimirkos – lemtingai minko Gyvenimas.“

¹ Pastaba: straipsnio tęsinys – kitame numeryje.

Sociologijos teorijos vertė

Ką trumpai, bet aiškiai galėtume pasakyti apie sociologijos teoriją ir dabartinį jos statusą? Atsakyti į klausimą „Kas yra sociologijos teorija?“ gal ir galima: glaustai, iš esmės, atsižvelgiant į kritinius rados lūžius. *Sociologijos teorija – tai intelektualinės vaizduotės žadinamas gebėjimas atskleisti laiko struktūrą, o tiksliau, gyvenamojo pasaulio istoriškumą.*

Kitas klausimas – keblsnis: kokia yra sociologijos teorijos vertė? Pirmoji mintis, kuri šauna į galvą, yra paprasta: nelygu, kas vertina. Ypač svarbu paties vertintojo padėtis ir statusas. Sakykim, dauguma šią sritį puoselėjančių sociologų *teoriją* vertina pagarbiai, retkarčiais bičiuliškai iš jos pasišaipdami. Pagrindinė šios pagarbos priežastis yra *savaime suprantama* akademinė veikla. Tačiau šios savai-me suprantamos veiklos ribos – paslankios. Jei šių ribų nejudina teoretikai, jas nejučia išjudina gyvenimas.

Teorinės veiklos *socialinės galimybės* – siauresnės nei sociologinės procedūrinės praktikos, labiau pažeidžiamos. Jei *sociologija* tarpsta mažiausiai dvejose pagrindinėse visuomeninėse aplinkose – intelektinėje ir socialinėje struktūrinėje (įvairios komercinės ir pusiau komercinės apklausų firmos, administracinės tarnybos, verslo organizacijos ir panašiai), tai *sociologijos teorijos* namai šandieną yra tik vieni – intelektualiniai-pedagoginiai. Nors ne visada šitaip buvo. O tuomet, kai taip buvo (kai teorija nebuvo universitetinė disciplina), ji turėjo neprilygstamą skonį, prisiminkime kad ir Hobbesą, Montesquieu, Rousseau, Tocqueville'į, Marxą ir t.t.

Profesiją, kuriai skiriame didelę savo gyvenimo dalį, turime mylėti, jausti jai sim-

patiją, bent jau prielankumą. Ir priešingai: galima vertinti profesinę sritį skeptiškai, nepasitikint, nejaučiant jokio prieraišumo, abejingai, sakykim, nemėgstant teorijos dėl erzinančio ir neįveikiamo painumo, sudėtingumo, reliatyvumo. Sociologijos teorija prigija toli gražu ne visose visuomenėse, nors visose rasime savitus šios akademinės veiklos pakaitus, pavyzdžiui, filosofijoje, literatūroje, conceptualioje publicistikoje. O kad ji prigytų, reikia politinės, socialinės ir koncepcinės įtampos.

Jei trūksta intelektualinės įtampos, geriau prigija formalioji (taikomoji, konkrečioji) sociologijos disciplina, kuri kritiškėnių stebėtojų vertinama ne itin palankiai: kaip „apatiško vidutiniškumo“ ir „suvytusio provincialumo“ raiška (Anderson 1992; 53), kurią ypač remia biurokratija, tikėdamasi jai ištikimų „statistų“, „administratorių“, reformų politikų“ vaidmenų (Abrams 1968; 5). Neišskiriamą mokslo ir reformų draugystę, kalbant apibendrintai, lemia „Viktorijos laikotarpių“ industrinis mentalitetas (Kumar 2001; 49).

Sociologijos teorijos sudėtingumas iš dalies susijęs su paslankiomis epistemologijos ribomis, kurias nuolatos perstumdo, neklausdama niekieno patarimo, revoliucinė gyvenimo politika. Pagrindinis sociologijos teorijos uždavinys (nuo XIX a. vidurio iki XX a. vidurio) – sukurti *bendruosius* aiškinimo principus, kurie atnešė didelę šlovę, pavyzdžiui, akademiniam ekonomikos mokslui. Tačiau sociologijos teorija, ypač XX a. antroje pusėje, ne tik atsisako sudaiktinti kurį nors vieną aiškinimo modelį, bet ir su-

kuria poleminių mąstymo formą (vieniems – priimtina, kitiems – nepriimtina). Šiandieną sociologai sutelkia dėmesį į lankstesnes „empirinio postmodernizmo“ galimybes (Mirchandani 2005).

Atrodo, kad sociologijos teorijos, kitaip nei ekonomikos, kraujyje juda begalinis skaičius skvarbių „savivokos“ dalelių. Nors, kalbant apibendrintai, skepticizmas yra *mokslo* gyvenimo kraujas (Friedrichs 1970; 19). Vis tik būtent sociologijos teoretikai greičiausiai pakerta šaknis kiekvienai specifinei teorijai, kuri, remiama visagalės biurokratijos, pareiškia norą tapti universalialia. Netgi filosofai šiandieną skundžiasi, kad polemikos nedraugiškumas – tai „rafinuota sociologijos forma“ (Holmes 1996; xvi).

Sociologijos teorija paprastai iškyla kaip „trečioji jėga“: kur du pešasi, trečias laimi. Ne juokais varžantis mokslui ir literatūrai sociologija iškyla kaip „trečioji kultūra“ kovojanti su literatūros ir mokslo intelektualais dėl naujosios industrinės visuomenės sielos (Lepeniec 1992; Mazlish 1989; Kumar 2001; 55). Kitas pavyzdys, liudijantis glaudžias teorijos ir politikos sąsajas. Pokarinio „šaltojo karo“ laikotarpiu (ypač JAV) kurį laiką tarp savęs nesutarė dvi jėgos – sterili akademinė

sociologija ir marksizmas. Tačiau revoliuciniai *iki-* ir *po-*1968-ieji perstumė gyvenimo ir, aišku, teorijos ribas. Alvinas Gouldneris, tęsdamas Wrighto Millso tradiciją, drauge su kitais skeptiškais sociologais plėtodamas turtingą europinį kritinės teorijos paveldą, sukūrė naujosios, trečiosios, krypties užuomazgas: „Kai rašė Alvinas Gouldneris, apimtas gaivios septintojo dešimtmečio dvasios, socialinė teorija buvo tik projektuojama trečioji jėga tarp akademinės sociologijos ir marksizmo“ (Lemert 1988; 789).

Šiandieną jau nėra vienpusiško *arba/arba* pasirinkimo. Arba akademinė sociologija (mokslas), arba marksizmas (ideologija). Trečioji, *kritinė*, kryptis, savo ruožtu apimanti daugybę formų, yra svarbi sąlyga, kad teorinis imperializmas nesugrižtų, bent jau į sociologijos teoriją. Jei taip, vadinasi, sociologijos teorijos galimybės – nepaprastai plačios ir lankčios. Kai tik išryškėja socialinė politinė įtampa, glūdinti potencialiose gyvenimo formose, ji netrukus pertvarko nusistovėjusias politines ir teorines ribas. Tai rodo, kad tiek sociologijos teorijos šalininkai, tiek priešininkai turėtų laikytis abipusio sutarimo, reikalaujančio prieš vertinant sociologijos teoriją pirmiausia išžiūrėti į *socialinę politinę* jos kilmę.²

² Dabartinių sociologijos idėjų, teiginių, sąvokų visumą formavo specifinės sąlygos, kurias lėmė *bendri* tautinės valstybės ir klasikinės sociologijos teorijos interesai. Stipriausia šių abipusių interesų mokslinė ideologinė išraiška – JAV vadovaujančio vaidmens pasaulyje konceptualizavimas abstrakčioje teorinėje Talcotto Parsonso schemoje. *Sociologinis* AGIL modelis (plačiau apie šį modelį žr.: Valantiejus 2004; 595–631), ypač eschatologiniai jo bruožai, šiandieną kelia didelį nepasitikėjimą ir skatina apmąstyti *moderniosios* sociologijos teorijos prielaidas. Antai Vittorio Cotesta šitaip formuluoja pagrindinius šiuolaikinės sociologijos uždavinius: 1) socialinių mokslų suformuotos tautinės valstybės paradigmos kritika, 2) moderniosios paradigmos alternatyvų svarstymas, 3) skiriamųjų „globalios visuomenės“ paradigmos požymių identifikavimas (Cotesta 2008; 20).

Reflektyviosios modernizacijos koncepcijos ragina pertvarkyti metodologinį socialinės srities mokslų pagrindą ir, kintant dabartinio gyvenimo sąlygoms, atsiskleidžiant naujiems tautinės valstybės ir globalios

Ir dar: *įsiziūrėti* – lygu laisvinti kalbą iš rutininių ir vadovėlinių įpročių vergijos. O šie įpročiai verčia elgtis vienpusiškai, dažnai netgi karingai, nesutaikomai: atplėšti viena nuo kitos *mokslinę* ir *literatūrinę* sociologijos puses. Atplėštos sociologijos pusės kurį laiką puikiai funkcionuoja – arba empiriniame, arba teoriniame – lygmenyje.³ Tačiau anksčiau ar vėliau išmuša interpretacijos, mąstymo apie mąstymą, laikas. O interpretaci-

ja – tai ir yra teorija, atidus ir neabejingas įsiziūrėjimas:

„Mokslas nori, kad jį perskaitytume remdamiesi tam tikru būdu: tarsi knygos puslapyje išdėstyti žodžiai, skaičiai ir brėžiniai atspindėtų gamtą. Šiuo požiūriu, mokslas nėra poema; jam nereikia, kad mes rūpintumėmės literatūriniu stiliumi arba spēliotume apie prasmę. Ir vis dėlto mums tai rūpi: mokslo knygos puslapį reikia interpretuoti, kaip ir Roberto Frosto arba Jevgenijaus Jevtušenkos puslapį“ (Agger 2001; 2).

visuomenės santykio aspektams, konceptualiai išplėtoti socialinę *kosmopolitizmo* idėją. Šio pertvarkymo intelektinės prielaidos – „viršdalykinės“, įtraukiančios geografiją, antropologiją, etnologiją, tarptautinius santykius, tarptautinę teisę, politinę filosofiją, politikos teoriją, sociologiją ir socialinę teoriją. Metodologinis nacionalizmas, visuomenę tapatinantis su tautine valstybe, kaip teigiama, šio uždavinio įgyvendinti negali (Beck, Sznajder 2006; 1).

Drauge svarbu prisiminti, kad Vakarų sociologijai pirmiausia rūpi jų visuomenių problemos (jei būtų kitaip, Vakarų sociologai būtų gerokai įžvalgiau analizavę *prieš-* ir *po-*revoliucinius 1989–uosius Rytų Europoje). Kosmopolitinis *reflektyviosios modernybės* projektas gali tapti ne tik analitine, bet ir politine ideologine naujojo istorizmo programa, kurios teorines sąvokas neužilgo lengvai verifikuos šimtai konkrečių sociologinių tyrimų. Šis projektas būtų mažai ko vertas, jei kartu nesvarstytume alternatyvų. Juk globalėjimas žymi ne tik „plotį“, bet ir „gylį“. Kaip tik todėl Richardas Sennetas siūlo prisiminti „grubią paralelę“ tarp Romos visuomenės (po Augusto mirties) ir dabarties, kalbėti apie esmines įtampas, pažeistą pusiausvyrą tarp *viešojo* ir *privataus* gyvenimo (Sennett 1992). Lucas Boltanski's skiria šias pagrindines šiuolaikinių visuomenių įtampas: 1) tarp abstraktaus universalizmo ir siauro bendruomeniškumo, 2) tarp egoistinio savirealizacijos idealo ir altruistinio įsipareigojimo priežastims, kurios leidžia atsiskleisti neegoistinei asmenybei (Boltanski 1999; xiii–xiv). Taigi optimistinis reflektyviosios modernybės projektas neturėtų slėpti dvynio brolio, Pesimisto. Ypač tai svarbu Rytų Europos visuomenėms: „Kapitalizmas žavi žmones, pagaliau suvokusius, kad iki šiol jie buvo engiami, ir siūlo jiems specifinę išlaisvinimo formą, slepiančią naujus engimo būdus“ (Boltanski, Chiapello 2005; 425).

³ Sociologijos *mokslo* sampratos nereikėtų sieti arba tik su empiriniu, arba tik teoriniu projektu. Po II-ojo Pasaulinio karo puikiai sugyveno bendroji sociologijos teorija ir konkrečių sociologinių tyrimų praktika. Šias dvi puses jungė *nomotetinio* (dėsnius nustatančio) pažinimo ir grindžiamojo, pozityvaus, kaupiamojo mokslo idėjos. Kai pozityvizmo šlovė, ypač paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais, ėmė blėsti, suabejota ... pačios sociologijos, ilgą laiką tapatinamos su paminėta vienpusiška kryptimi, statusu. Šie dalykai įgudusiam skaitytojui yra gerai žinomi ir galbūt kelia nuobodulį dėl pasikartojimo. Primintina: pozityvizmas viešpatavo apie šimtą metų – nuo Comte'o iki Carnapo. XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje pozityvizmas sunyko, jį pakeitė postpozityvistinė mokslo filosofija. Plačiai sutariama ne tik dėl to, kad įvyko ši revoliucija, bet ir dėl to, kad pagrindinės pozityvizmo sąvokos – pažangos, objektyvumo, racionalumo – kvestionuotinos (Laudan 1990; vii–viii). Vis dėlto šis kritinis lūžis pripažįstamas toli gražu ne visose sociologų bendruomenėse. Dalykas tas, kad šiuolaikinė sociologijos padėtis reikalauja polemikos *teorinių alternatyvų* lygmenyje. Kai jos trūksta, atsitinka štai kas: teorinė ir empirinė monokultūra išsisemia, o rutininė praktika – išlieka. Šio kritinio lūžio laikotarpiu Howardas Beckeris rašė: „Šiomis dienomis pajutau viltį. Socialinių mokslų sritys viena po kitos vaduojasi iš ilgalaikio pamišimo, kurio pradinėje stadijoje rimtieji darbininkai nusprendė padaryti tai, ko negalima padaryti, o galiausiai, kai patyrė visišką nesėkmę, pasijuto itin blogai“ (Becker 1987; 25).

Taigi pirmoji pagarbos teorijai priežastis yra interpretacijos kaip teorinio mąstymo, skaitymo, rašymo *natūralizavimas*. Tie profesijos broliai ir seserys, kuriuos atsitiktinumas arba likimas įtraukia į šią painiai suregžto tinklo šalį, ilgainiui natūralizuojasi ir šią pavojingą aplinką natūraliai laiko savo tėvyne. Jie pernelyg negarbina praeities. Tačiau jie ir nelaidoja jos. Kai pavojus nepastebimai įsigeria į kasdienybę, jų užduotis išlieka ta pati: įvertinti senų ir naujų idėjų santykį ir, pasak Alveno Gouldnerio, nuolatos „drumsti dabartį“ (Gouldner 1965; 167). Štai kodėl šie ramybės drumstėjai, sveiko proto požiūriu, tampa nenaudingi.

Sociologijos teorija, žinoma, gali būti naudinga kaip profesinė karjera, teikianti tam tikras ribotas pajamas (kaip ir daugelis kitų profesijų). Tačiau mažai kas nustebns sužinojęs, kad teorija, gaunamų pajamų požiūriu, neteikia ypatingų privilegijų. Netgi atvirkščiai, ilgalaikės teorinio lavinimo pratybos finansiškai neatsiperka (ypač, jei lygintume su lengva ir sklandžia mokslinių

projektų taktika). Vien tik minimalūs profesiniai teorinio lavinimo standartai reikalauja daug asmeniškų išgalių, verčia studijuoti gretimas disciplinas. Sunku įkopti, o ypač plikomis rankomis, net į žemiausią šio modernaus, nacionalinio, pagal kilmę prancūziško Eifelio bokšto pakopą.⁴ Nenuostabu: jei nuo mažens neįpranti prie aukščio, jei stinga įpročių, tai paskui – pernelyg svaigina. Vakariečiams žymiai geriau – į pirmąsias teorinės laisvės pakopas juos užkelia senutėlis, bet efektyvus edukacinis liftas.⁵

Sociologijos teorija, o ypač šiuolaikinės, daugiskaitinės jos formos, reikalauja gilių žinių – ne tik sociologijos teorijos, bet ir filosofijos bei kitų *istorijų* srityse. Šioji kryptis gilyn – itin pavojinga, nors rizika, pavojus, grėsmė ir yra teorijos *spiritus movens*. Nenuostabu, kad šiomis dienomis praktikuojantys sociologai išvengia šios rizikos neskaitydami sociologijos teoretikų veikalų (nors *skaitymas*, kad ir kaip paradoksalu, yra *rašymas*).⁶ Todėl *teorinė* ir *sociologinė* kryptys – išsiskiria. Ši skirtis vis gilėja: juo labiau

⁴ Prisiminkime, kad būtent Durkheimas, atsižvelgdamas į nesėkmingas kosmopolitines savo tautiečio Comte'o pastangas, pirmąkart subūrė „tautinę sociologų gentį“. Nuo tol ryšys tarp tautinės valstybės ir sociologijos – gyvybiškai svarbus. Laisvai perfrazuojant šį klasiką galima pasakyti: būtent Durkheimas sustiprino ryšį tarp naujos „genties istorijos ir vaizduojamų įvykių bei personažų“ (Durkheim 1999; 422). Sukurti *grynai* sociologinę koncepciją jam padėjo *grynoji* socialinė idėja: sociologinė „religija yra grynai socialinis dalykas“ (ten pat; 14).

⁵ Galima klausiti, kiek laiko prireiktų norint įgusti sociologijos teorijų srityje? Vienas žymus šios srities meistras, Charles'as Lemertas, neabejotinai turintis absoliučią klausą, kartą nugirdo (Lemert 2001; xi), kaip jo kolega Arthuras Stinchcombe viešai ir labai rimtai pareiškė, jog norint tapti bet kurios specializuotos sociologijos srities ekspertu vidutiniškai prireiktų *šešių savaitių*. Kadangi išimtis nedaroma ir sociologijos teorijai, būtų galima rimtai pasvajoti. Juk per šešis mėnesius arba šešis metus (akivaizdu, kad nesame tokie sumanūs, kaip Arthuras Stinchcombe) galėtume tapti šios srities ekspertais! Pasirodo, kelias – atviras, trūksta tik optimizmo.

⁶ Neskaityti, kaip mano Benas Aggeris, galima todėl, kad šių dienų sociologinis pozityvizmas yra konvencija, o ne doktrina. Ši paslaptinga konvencija, mokslinių žurnalų puslapiuose reikalaujanti brėžti schemas ir užpildyti jas skaičiais, iš esmės susiaurina prozas, filosofijas, literatūros, teorijos išgales. Sociologinis

sociologija tampa procedūrinis dabarties matavimo instrumentu, tuo labiau ji tolsta nuo teorijos istoriškumo, o kartu – kritinės mąstymo kultūros ir egzistencinio prado.

Laikas apibrėžti, kas nėra teorija. (O apibrėžiant svarbu įsisamoninti, kad sociologija ir politika – dvyinės seserys, kurios neigia giminiškumo ryšius.⁷) Teorija nėra duotybė: nei senasis, nei naujasis *istorizmo kelias*. Teorija nėra tik dedukcinis samprotavimo būdas, kurio paskirtis – formalizuoti. Sociologijos teorija – kritinis *mąstymo būdas*, jungiantis autobiografinės ir profesinės žmogaus gyvenimo puses.⁸

Jei sutiksime, kad nedera „atkirsti kirviu“, kaip sakydavo graikai, *istorinio* ir *dabarties* laiko, turėsime palaužyti galvą dėl vienos specifinės mįslės, kuri šiuokart iš tikro susijusi su sociologijos teorijos *pabaiga* dabartiniuose Rytų Europos regionuose, kuriems nominaliai klijuojama „post-“ (post-komunizmo) etiketė. Istorinio ir dabarties laiko jungtis liudija, jog sociologija nėra tik mokslas arba pedagoginė disciplina. Ji yra integrali socialinio kultūrinio paveldo ir atitinkamų vertybių dalis. Yra vienas svarbus, be daugelio kitų, Rytų Europos regiono ypatumas, tiesiogiai susijęs su sociologijos teorijos

pozityvizmas susitapatina su studentų, besimokančių vadovėlinės praktikos, o ne teorijos, programa: „Empiriškai orientuoti Bufalo universiteto kolegos ne tik neskaito Derrida veikalų; jie laiko jį ne sociologu, ne personažu, – tuo aspektu, kad jis neįnešė savo indėlio į dabartines empirines tyrimo sritis. Skaityti jį – tolygu švaistyti laiką, kurį naudingiau galima praleisti siekiant profesinės socializacijos“ (Agger 2001; 45).

⁷ *Imperinių raidos ypatumų* sociologijos klasikai neįtraukė į savo aiškinimo modelius, naracijas, kategorijas (Seidman 1996; 314). Vadinasi, sociologai sąmoningai ar nesąmoningai atsiribo nuo jiems ir jų tautinei biurokratijai nepatogių klausimų: kad sociologijos formavimasis sutapo su Vakarų imperializmo klestėjimu. Užuoat aiškinęsi imperinės mąstysenos, elgsenos ir sociologijos mokslo sąveikas, jie tyrė idealiuosius „tradicijos“ ir „modernybės“ tipus.

⁸ Vienas tinkamiausių pavyzdžių, atliepančių šią *profesinę egzistencinę* jungtį, – Alvin Gouldnerio *reflektyviosios sociologijos* koncepcija, kurią jis glaustai apibendrina knygoje *The Coming Crisis of Western Sociology*. Pagrindinis motyvas – pakeisti ne tik mūsų, sociologų, požiūrį į save, bet ir požiūrį į kitus: „Mes turėtume vis labiau pripažinti gilų giminiškumą su tais, kuriuos tiriame. Jie neturi būti traktuojami kaip svetimi arba tik kaip objektai, kuriuos tiria pranašesnė mūsų technika bei įžvalgos; juos derėtų laikyti broliais sociologais, kurie stengiasi suprasti socialinę tikrovę remdamiesi nevienodais įgūdžiais, energija, talentais“ (Gouldner 1970; 490). Sistemingas įprotis stebėti savo pačių įsitikinimus taip, kaip stebime kitų žmonių vertybes bei įsitikinimus, reikalauja „radikalios“ („negatyvios“ pagal santykį su tikrove) nuostatos. Vis dėlto reflekyvioji sociologija nėra tik „ne“ sakanti sociologija: „Teigti, kad sociologija yra kritiška dabarties atžvilgiu, – nereiškia tvirtinti, kad ji paprasčiausiai skatina elitizmo, masinės kultūros, televizijos blygybių ar netgi užsienio arba vidaus politikos kritiką. Sociologijos paskirtis – išsiaiškinti, kaip šiuos reiškinius formuoja galios tinklai ir institucijai įsigalėjusios elito grupės bei klasės“ (ten pat; 503).

Savo dvidešimties puslapių apimties „Epiloge“ Gouldneris į pirmą vietą iškelia *santykį su pačiu savimi*: „Atkreiptas dėmesys į sutapimą tarp to, ką Gouldneris pasakė apie tai, kas vyksta šiuolaikinėje sociologijoje (ypač turint mintyse jo tezę, kuri teigia, jog stiprėja konvergencija tarp funkcionalizmo ir marksizmo), ir to, ką jis pats stengiasi daryti daugiau nei dvidešimt metų“ (ten pat; 482). Kaip tik todėl teorinės veiklos pradžia yra pastanga suteikti prasmę savo paties ar pačios patyrimui: „Vadinasi, teorijos kūrimas dažnai yra pastanga susidoroti su grėsme; tai bandymas susidoroti su baime, į kurią giliai, asmeniškai įtrauktas teoretikas, ir kurią jis laiko brangia“ (ten pat; 484). Taigi vertė ir pagarba glaudžiai susijusi su grėsme ir baime. Sociologijos teoretikui jo profesija *tėvyne* tampa tik tada, kai „faktus atskleidžia veikiau asmeniškai tikrovė, o ne tyrimas“ (ten pat), kitaip sakant, tada, kai teoretikas nesislepia už karjeros, už akademinės pozos, kai jis giliai neria, remdamasis ankstyvuju Hobbeso pavyzdžiu, į *sociologinės baimės struktūras*.

statusu ir verte. *Sociologijos teorijos statusas šiame regione yra nominalus, o ne realus.*

Konkrečioji sociologija (šį pavadinimą puikiai atsimena išsivysčiusio socializmo laikotarpio sociologai) yra *vienintelis tvirtas tęstinumo laidas* tarp senojo istorizmo ir naujojo istorizmo idealų). Sociologijos teorija minėtuose kraštuose neprigyja⁹, ir viskas daroma, veikiau nedaroma (net ir universitetinių programų rengimo lygmenyje), kad ji nebeprigytų.¹⁰ Problema (didžioji dalis sociologų, reikia pripažinti, problemos neįžvelgia arba jiems tiesiog neverta jos išvelgti) yra ta, kad ne tik Lietuvoje, bet ir apskritai beveik visoje vadinamojoje postkomunizmo erdvėje ryškėja tendencija: „Komerčinės ir privačios tyrimo organizacijos, atliekančios didžiąją

dalį sociologinių tyrimų, yra pagrindinė institucinė mažųjų regiono tautų sociologinės plėtros kryptis“ (Keen, Mucha 2004; 130).

„Išsivysčiusio socializmo“ laikotarpiu Vakarų sociologijos teorija iš principo buvo draudžiama kaip „buržuazinis pseudomoksas“. Sociologijos teorija neturėjo net minimalių plėtros sąlygų. Jos vietą užėmė „konkrečioji sociologija“ (suporuota su mokslinio komunizmo „teorija“), kurios pagrindinis ideologinis-komercinis variklis anuomet buvo nebyli partijos, vyriausybės ir komjaunimo organizacijų priežiūra. Dėl šio funkcinio suporavimo sociologiniai tyrimai visuomet atspindėdavo oficialios ideologijos ir politikos principus. Istorizmo (marksizmo leninizmo) idealai puikiai derėjo su kon-

⁹ Vakarų sociologijos teorijos paveldas redukuojamas į paviršutiniškus įvadininius kursus. O sociologijos teorija prigyja tik *konceptualiam poleminiame* lygmenyje. Trūkstant poleminės pusės susiduriama su paradoksu: nors teorinė sociologija konkrečioje visuomenėje gali būti plėtojama gana ilgai, tačiau rezultatai – nepatenkinami. 1997–aisiais apie tai pareiškia A. Filipovas, kalbėdamas apie skaitlingos Rusijos visuomenės ir gana turtingos jos sociologinės teorinės tradicijos raidą: „Nors teorinė veikla mūsų sociologijoje yra pastebima, tačiau teorinės sociologijos – nėra“ (Филипов 1997; 5). Jam antrina V. A. Jadovas: kaip tik todėl sociologai (kalbant plačiau, intelektualai) neapmąsto pačios visuomenės problemų (Ялов 2008; 16).

¹⁰ Daugiametis darbas aukštojoje mokykloje ir asmenišką patyrimą liudija, kad sociologijos teorija (kaip autoritetinga, ypatingo skonio tradicija), rodos, žavimasi, tačiau, deja, tik pirmąkart, galbūt dar antrąkart studentams klausant teorinius kursus. Paskui viskas keičiasi, ir pirmiausia dėl institucinių priežasčių: studentams reikia rašyti referatus, kursinius, bakalauro darbus, jie įtraukiami į projektus ir panašiai. Tiesiog nebelieka laiko „ypatingo skonio“ pratyboms, o juk skonis ugdomas ne per dieną ar kitą. Ir dar: studentus trikdė baimė nespėti ir atsilikti nuo normalios profesionalizacijos. Natūralu, kad jie nelinkę rizikuoti – neapdairiai pulti į drumstą sociologijos teorijų sūkurį. Studentai normaliai (vidutiniškai, gerai, labai gerai) parašo bakalauro darbus, kurių teorinė dalis – aprašomieji teiginiai. Tyrimo projektas grindžiamas remiantis *senomis* idėjomis. Pagrindinė studento užduotis – parodyti, kad jis ar ji formaliai geba panaudoti tyrimo metodus ir nuosekliai įgyvendinti atitinkamas procedūras. „Kaip“ jis ar ji tai įgyvendina – klausimas rimtas, tačiau šiuo konkrečiu atveju ne toks svarbus. Svarbesnis klausimas yra konceptualus: intriguojantis senų ir naujų idėjų *santykis*, reikalaujantis teorinės įtampos (nuo tyrimo pradžios iki pabaigos). Senų ir naujų idėjų santykis – *sociologinės problemos* ištakos. Jei šio santykio nepaisoma, tai *senos*, pavadinkime jas *vadovėlinėmis*, idėjos darosi svarbesnės už naujas idėjas. Senos idėjos, žinoma, teikia postūmį tyrėjui (nebūtinai studentui), kuris po ilgų vargų formaliai iliustruoja „koreliacinį ryšį“. Šitaip gana lengvai kaupiamas edukacinis kapitalas, o sociologijos teorija nustumia į paraštes. Galima klausiti: ar iš viso to kas nors lieka? Kartais lieka nostalgija, neįgyvendintų jaunystės svajū, lūkesčių prisiminimas, nes jauni žmonės, ypač pirmuosiuose kursuose, tikrai su meile, atskleisdami savo subtilų skonį, polemizuoja apie teoriją.

krečiais socialistinio realizmo tyrinėjimais. Cenzūros net nereikėdavo, išskyrus retesnius atvejus, kai vykstant vidiniams personalo pertvarkymams prireikėdavo vieno ar kito „atpirkimo ožio“.¹¹

Jei pažvelgtume į anuometinio laikotarpio sociologijos istorijos ir teorijos veikalus, tai matytume, kad pagrindinis priekaištas buržuazinei Vakarų teorijai – *istorizmo* stoka, o taip pat subjektyvizmas atrenkant medžiagą, noras paslėpti klasinę ideologinę teorijų kilmę, neteisingas marksizmo interpretavimas (Дмитриева 1979; 5). Geležinis istorizmo šydas kaustė tiek teorinio mąstymo, tiek konkrečių sociologinių tyrimų sritis. Istorizmas – viena pagrindinių priežasčių, kodėl Vakarų sociologai sovietinę sociologiją, naudojantią kai kuriuos vakarietiškus metodus, laikė *visiškai kitokio pobūdžio* veikla: „Tai – socialinės technologijos šaka, vadybos mokslas, kurio paskirtis yra paremti sovietinės valdžios tikslus ir didinti ideologinį ir administracinį jos veiksmingumą“ (Greenfeld 1988; 99).

Technologinis *istorizmo* vynas, kalbant vaizdžiai, įsigėrė į sociologų kraują. Istorizmo vynas – svaigino, teikdamas prieglobstį socialiniams apologetams, empiriškai legitimuojantiems biurokratijos diktatūrą. Reikia patikslinti: sociologai nebuvo ideologai, o tik pragmatikai, besivadovaujantys, kaip gal-

būt ir šiandieną, vienintele taisykle – „kaip jums reikia, taip mes ir darysim“. Šiandieną retrospektyviai tvirtinama, jog pagrindinė kliūtis sociologijai tapti mokslu buvo tvirta filosofų-marksistų ir partokratų sąjunga, trukdanti į dienos šviesą iškelti „empirinę tiesą“ – objektyvius sociologinių tyrimų duomenis (Осипов 2008; 5–15). Noras retrospektyviai sukurti „disidentinį“ sąjūdį sociologijoje – graži romantiška idėja, bet tik ne realybė. Šis nekaltas melas, arba noras išryškinti „disidentines“ sociologų nuostatas sovietiniu laikotarpiu, veikiau yra tautinės sociologų genties *ribų* stiprinimas kovojant su nedraugiška „filosofų“, buvusių artimiausių partokratijos sąjungininkų, gentimi.

Kaip pagrįstai teigia analitikai ir apžvalgininkai, sociologijos negalima sukurti, jei trūksta kritiškai mąstančių sociologų, kurie, plintant komercinėms technologijoms, vis labiau stumiami į paribį. Sociologijos teorijos „paribio“ statusas daugelyje Rytų Europos šalių sėkmingai išsaugomas, o konkrečioji sociologija čia dar kartą sėkmingai legitimuojama, šįkart kaip smulkiaburžuazinė enterprineriška disciplina. „Konkreiti“ sociologijos forma išlaisvinama iš teorinių-ideologinių suvaržymų, o mokslas, kaip ir sovietiniais laikais, atskiriamas nuo ideologijos. Tikrovė atsidėkoja su kaupu: rūstų senąjį istorizmą šiandieną keičia naujojo istorizmo blizgesys.

¹¹ Atkreiptinas dėmesys į įdomų sutapimą, liudijantį, jog *konkrečių sociologinių tyrimų* kryptis – itin naudinga politinėms ir ideologinėms manipuliacijoms. „Grynoji“ konkrečių tyrimų kryptis, priešingai nei kritiška sociologijos teorijos kryptis, nekelia didelių rūpesčių biurokratinėms režimams. 1968–aisiais įsteigiamas TSRS MA Konkrečių sociologinių tyrimų institutas, kurio veikla skaidoma į dvi dalis – sociologinę ir politologinę. Tais pačiais 1968–aisiais, įkūrus Konkrečių sociologinių tyrimų institutą, sustiprėja partinės vadovybės kišimasis į mokslinių tyrimų procesą (Осипов 2009; 10). Partinėms struktūroms didesnį įtarimą vis dėlto kelia „konceptualūs požiūriai“. „Atpirkimo ožiu“ tampa 1968-ųjų J. Levados veikalas *Sociologijos paskaitos*. Šio veikalo autorius kaltinamas „buržuazinių teorinių koncepcijų ir pažiūrų platinimu“ (ten pat).

Pasikeitus santvarkai istorizmas paprastai neišgaruoja. Nors po 1989-ųjų sociologija pasikeičia, tačiau specifiskai. Simboliškai marksizmas uždraudžiamas kone per naktį. O kitą rytą neoficialiai uždraudžiama ir ... Vakarų teorinė tradicija. Dalykas tas, kad marksizmas yra esminė vakarietiškos teorijos paveldo dalis. Užtuot „marksizmą“ pertvarkius į *vakarų marksizmą*, o pastarąjį įtraukus į platesnę sociologijos teorijų draugę, sociologija nebyliu susitarimu palaipsniui redukuojama į vadybinį projektą – „Teorijos tikslas – *tarnauti* konkretiems sociologiniams tyrimams ir atitinkamoms technologijoms“.¹²

Tai – tik pradžia: neužilgo, iš esmės stingant, tačiau šito šiukštu nepripažįstant, teorinės sociologijos kultūros, paplinta komercinės „kaip jums reikia, taip mes ir darysim“ technologijos. Šią tendenciją paremia būdingas regionui sociologinio darbo pasidalijimas tarp *universiteto* ir *instituto*. Sociologinės

veiklos struktūros padalijimas į pedagoginę (universitetinę) ir tiriamąją (institucinę) puses naudingas tada, kai remiasi vienas kitą papildančiais tarpusavio ryšiais, integraliu teorinės mąstymo kultūros įtraukimu į tiriamąją veiklą. Jei šis principas negalioja, pavojingai suartėja akademinės (Vakarų sociologijos teorijų) ir komercinės sociologijos ribos, o sociologijai imasi atstovauti privačios ir pusiau privačios firmos.

Tiek „mokslinio komunizmo“, tiek „laisvosios rinkos“ skėčiai paremia profesinį smulkėjimą. Smulkėjimas savo ruožtu dangsto ideologinę konkrečių „mokslinių“ tyrimų monokulturą. Sociologija praranda skiriamąjį savo bruožą – kritinį pagrindą. Nors ji profesionalėja, tačiau išlieka senoje vietoje – „po vadybiniu skėčiu“. Vieno istorizmo pabaigą nejučia keičia kito istorizmo pradžia. O „nejučia“ procesas – vos vos įžiūrimas. Kai atsiranda teisinga komercinė

¹² „Sociologijos, perimančios *Vakarų* sociologijos principus, vertinimas *pereinamosiose* šalyse, grindžiamas prielaida, kad Rytų Europos socialinės srities mokslininkai, po ilgalaikių ideologinių suvaržymų, galiausiai sugebės dirbti ir kurti laisvai. Sociologijos teorija buvusiose socialistinėse šalyse ilgą laiką laikyta nesubrendusiu dalyku, varžomu marksistinės ideologijos ir politikos. Todėl dabar iš sociologų pagaliau tikimasi savarankiškumo. Tikimasi, kad jie sukurs naujas teorines sąvokas, kompensuojančias praeities laikotarpio trūkumus. Tačiau šie lūkesčiai – iliuziniai. Jei nepriklausomos teorinės produkcijos, bent jau užuomazgos forma, praityje nebūta arba sociologijos raida buvo pertraukta, ji turi būti arba formuojama naujai, arba atkurta. O tam reikia laiko; šiuo laikotarpiu nėra realu tikėtis reikšmingų pasiekimų, išsiskiriančių iš pagrindinės sociologinės veiklos.“ (Ule 2004; 160)

Smulkiaburžuazinei sociologijos vadybai puikiai tarnauja ir angažuotas, romantiškas požiūris į esamą dalykų padėtį. Todėl norint tinkamai įvertinti šiuolaikinę sociologijos teorijos statusą, svarbu kritiškai įvertinti santykį su senuoju imperiniu instituciniu „skėčiu“: „Mažos Baltijos – Estijos, Latvijos ir Lietuvos – tautos turėjo santykiškai mažas sociologines bendruomenes, kurios buvo visai neseniai sukurtos po Sovietų Sąjungos skėčiu“ (Keen, Mucha 2004; 123). Vis dėlto pagrindinė problema – ne maža apimtis ir mažas skaičius, o kritinių nuostatų ugdymas. Todėl pridurtina: netiesia (galima, aišku, suprasti geranorišką išorinių stebėtojų požiūrį), kad „dėstyti Vakarų teoriją Baltijos regione buvo lengviau nei Maskvoje, kadangi Rusijos inspektoriai nesuprato paskaitų, skaitomų gimtąja kalba“ (ten pat; 128). Pirma, būta, nors vežimu vežk, tų, kurie gerai suprato „gimtąją“ kalbą ir už nedidelį atlygį išversdavo ją į „esperanto“ kalbą. Antra, Vakarų sociologijos teorija, kritinė idėjų raidos teorija geriausiu atveju buvo siaurinama į paprasčiausią pavardžių ir santraukų chronologiją.

kryptis, sunyksta, jei jų apskritai esama, ne-teisingos teorinės alternatyvos.

Tarp mokslo ir literatūros. Tarp teorijos ir praktikos

Niekas, nei teorija, nei praktika, neišven-gia dialektikos: tiek dideliuose, tiek mažuose dalykuose. Kad ir ši „smulkutė“ problema: nors teorijos paskirtis yra nešališkas stebėji-mas, tačiau vienu ir tuo pačiu metu – tai ša-liška, objekto atžvilgiu suinteresuota stebėji-mo duomenų atranka. „Duomenys“ – rela-tyvūs, o ne absoliutūs dydžiai. Todėl teorijos apibrėžime slypi įtampa, minėtoji dialektika. Ji ir sudaro teorijos branduolį.

Tas pat – ir dideliuose dalykuose. Nuo sociologijos susiformavimo pradžios (kas iš mūsų galėtų pasakyti, kur toji pradžia ir kas

yra pirmasis sociologas?) ne juokais varžosi du teoriniai Leviatanai.¹³ Vienas iš jų – Moks-las, žemyno pabaisa. Žemę jis laiko kosmoso centru. Šiuolaikinio gyvenimo takumas, ne-pastovumas, reliatyvumas jį baugina. Todėl sociologijos teoriją renčia iš tvirtų empirinių plytų. Kitas Leviatanas – Literatūra, vande-nyno pabaisa, irgi neabejinga visagai Cen-tro traukai. Pradžioje nugali Literatūra, nes viskas – iš vandens, tėkmės, poetikos: jau pirmieji graikų dialektikos meistrai rašė poe-mas, ir pirmieji modernieji gamtotyrininkai, o ką jau kalbėti apie ne universitetų filosofus ir sociologus, pirmiausia vertino rašymo ko-kybę, ypač stilių. Moderniais vieningo cen-tro laikais pergales – viena po kitos – skynė žemyninė pabaisa.¹⁴

Tačiau šiandieną vienas ir tas pats ciklas kartojasi „nuo pradžių“ (Nietzsche jį vadino

¹³ Nuo tų laikų didelius ir mažus dalykus gaubia paslaptis: kai reali galia yra vienos iš pabaisų rankose, tai teorijos ir praktikos santykis yra vienoks, jei kitos – kitoks. Kad ir kokie objektyvūs atrodytų sociologų apibrėžimai, tačiau visų jų pagrindas – vertybinis, ideologinis ir politinis, grindžiamas kova dėl galios ir valdžios. Apibrėžimų, kuriuose atsiskleidžia vertybinis pagrindas, sociologijos teorijos klasikais nevengė. Po ilgos pertraukos grįžęs į universitetą Maxas Weberis perskaitė paskaitą reikšmingu pavadinimu – „Mokslas kaip profesinis pašaukimas“, aiškiai nurodydamas aukštesnes, vertybines tikėjimo mokslu išta-kas. Weberio požiūris – žemyninis: „Meno ir mokslinio darbo išankstinės sąlygos bendros, bet pastarajam tenka likimas, giliai jį atskiriantis nuo menininko darbo. Mokslinis darbas yra įtrauktas į *pažangos* eigą (Weber 1990; 69).

¹⁴ Visos išnašos skirtos tam, kad skaitytojas bent paraštėse sužinotų tiesą. Dviejų pabaisų kova – tai varžymasis tarp dviejų, jau prigimties būklėje nepanašių, intelektualų grupių – sociologų mokslininkų ir sociologų me-nininkų. Wolfas Lepenies istoriškai detalai atskleidė šios kovos tarp *gamtos mokslo* ir *hermeneutinio* požiūrių užkulsius. Varžymąsi tarp dviejų intelektualų grupių jis aprašo kaip sudėtingą procesą, kai moksliniai procedūriniai būdai palaipsniui atsiskiria nuo literatūrinių, o šis atsiskyrimas įteisina ideologiškai, remiantis „šal-to racionalumo“ ir „jausmų kultūros“ priešprieša. Abi šios grupės kovoja pirmiausia dėl „naujumo“ sampratos. XVIII a. pabaigoje literatūros kūriniai ir mokslo darbai, kitaip nei dabar, griežtai neskiriami. Pavyzdžiui, XVIII a. viduryje publikuota Buffono *Histoire Naturelle* buvo išparduota per keletą savaičių. Šis populiarus gamtotyros veikalas pakartotinai išleistas net 250 kartų. Sėkmės priežastis yra ta, kad Buffonas buvo talentingas rašytojas, tikras stiliaus meistras (juo žavėjosi net pats Baudelaire'as). Tačiau amžiaus pabaigoje vertinimo kriterijai pa-kito: *stilo primus*, *doktrina ultimus* vertinimo kriterijų pakeitė kita – *doktrina primus*, *stilo ultimus* – taisyklė. Nugalėjęs mokslas priešiška žvelgė į literatūrą ir tradicines vertybes (plačiau apie tai žr.: Lepenies 1992; 1–15). Tačiau varžybos nesibaigė (Balzac'o *Comédie Humaine* – ne kas kita, kaip „literato mokslininko“ pastanga tęsti Buffono tradiciją – parašyti *empirinę moralės istoriją* varžantis su naujaja, laikinai nugalėjusia sociologijos kaip gamtos mokslo disciplina). *Varžybos nesibaigė ir*, iškilmingai pridurtume, *niekada nesibaigs*.

amžino sugrįžimo idėja). Poststruktūralizmo idėjos gražina prie literatūrinių teorijos ištakų: *realus, nors ir nematomas, skaitymo antrininkas yra rašymas*. Skaitymas ir rašymas – dvyiniai broliai. Skaitydami mes interpretuojame, vadinasi, rašome (jei tikrai skaitome, tiksliau, nesame tingūs). XX a. pabaigoje Richardas Brownas pakartotinai primena senąją kovą tarp mokslo ir literatūros, tarp teorijos ir praktikos. Šįkart jis pasitelkia laiko atžvilgiu artimesnę Andre Gide'o idėją: pirma, aprašyti tikrovę, antra, stilingai pertvarkyti ją į meno formą. Tai, anot Brown, jungia giminiškas sociologijos ir poetikos koncepcijas.¹⁵ Šiandieną akademinės „teoretikų teorijos“ antrininkas yra literatūros teorija/kritika, drąsiai besiskverbianti į teoretikų teorijos (jos, beje, dabar niekas nebeskaito, išskyrus pačius teoretikus) vandenį ir sėkmingai įsitvirtinanti juose. Geriausias pavyzdys – Edwardas Saidas.

Gyvenimo vandenynas šiomis dienomis nebe toks natūralus, kaip kad anksčiau, veikiau plastiškas, lankstus, trapus, takus: „Plastiškas gyvenimas yra nesaugus gyvenimas, išgyvenamas esant nuolatinio netikrumo būklei“ (Bauman 2005; 2).¹⁶ Naujų sociologijos sąvokų formavimo pagrindas – laiko ir erdvės reorganizavimo, rizikos visuomenės,

vartotojiško kapitalizmo, postmoderniosios etikos koncepcijos, turinčios bendrą vardiklį – nepažinumo epistemologiją.

Šios dialektikos negali išvengti ir praktika. Todėl teorija ir praktika dar įnirtingiau kovoja dėl legitimacijos. Sociologijos teoriją visuomet lydi nedraugiškas, netgi priešiškas sveiko proto šešėlis. Kodėl, klauskime retoriškai, sociologijos teorija šiandien šitaip smarkiai abejoja savimi? Sveiko proto požiūriu, teorija yra pernelyg sterili ir nuo gyvenimo atplyšusi minties veikla. Teoriją įtariai vertina ir estetinio, ekspresyvaus požiūrio šalininkai (įskaitant vadinamuosius *antiistebliškumo sąjūdžius* – nuo hipių iki alternatyviojo meno), nes ji realiai ar tariamai naikina spontanišką gyvenimo jauseną ir saviraišką.

Galima tvirtinti, kad teorijos neigimas galiausiai atsigręžia prieš patį sveiką protą, irgi turinti savitą teoriją, bent jau metodiką. Todėl sveiko proto teorija darosi vis labiau etnocentriška. Ją savo ruožtu skeptiškai, netgi pašaipiai ir iš aukšto stebi sociologijos teorija. Tačiau sveiko proto neigimas – ne mažiau pavojingas. Juk ne anksčiau, o būtent šiandieną skundžiamasi, kad sociologijos teorija, ilgainiui keitusi daugybę pavidalų, pavargo ir galiausiai tapo, tikrąja šio žodžio prasme,

¹⁵ Sociologijos teorija, pasak Brown, apibūdinama kaip poetinio diskurso rūšis, o savaiminė sociologinė tiesa – kaip retorinė konstrukcija (Brown 1990; 55). Kaip tvirtina Laurel Richardson, pozityvistinio mokslo titano silpimas atveria alternatyvių sociologijos vertinimo kriterijų galimybes, įskaitant estetinį malonumą, juoką, ironiją, performatyvumą: „Mano keliami klausimai susiję su retoriniais, politiniais ir moraliniais mano pačios ir kitų sociologų aprašymų pagrindais: sociologijos rašymas yra neiširtas būdas, kuriuo remdamiesi mes slepiame ir įrašome savo norą formuoti istoriją“ (Richardson 1991; 731). Sociologijos teorija, kaip tvirtina Bryanas Greenas, yra literatūrinės veiklos forma, kurios šaltinis – visa persmelkianti socialinė praktika (Green 1988; vii).

¹⁶ *Nesaugumą* ir su juo susijusią *baimę* XVII a. teoretikas Hobbesas susiejo su „prigimties būklės“ sąlygomis. Nesaugumas, arba rizika (nelygu, kuris žodis labiau patinka), šiandieną saistomas su vėlyvosios modernybės, postmodernizmo, istorijos pabaigos (Vakaruose), postkomunizmo (Rytų Vidurio Europoje), postkolonializmo (Rytuose ir Pietuose) sąlygomis.

nerangi, t.y. uždara, politiškai akla, neatskaitinga tikrovei. Todėl dažno sociologo tekste rasime palinkėjimą: siūlymą atkurti glaudų teorijos ir kasdienybės, kaip socialinės praktikos, ryšį, – kad ir prisimenant lanksčius klasikinės teorijos pavyzdžius.

Vienaip ar kitaip, pertrūkis tarp teorijos ir praktikos – gilus; tiesa, nelygu, apie kurią visuomenę kalbame. Skaitydami sociologijos teoretikų tekstus aptinkame, kad, pavyzdžiui, vienas iš būdingų amerikiečių kultūros ypatumų – teorijos neigimas (Gouldner 1970; 3). Kad ir kokia turtinga būtų amerikiečių teorinės sociologijos kultūra, visuomeninis jos supratimas paprastai siaurinamas į *viešosios nuomonės apklausų* arba *socialinio darbo* sampratas. Kad ir kokia rafinuota būtų prancūzų kultūra, šiandieną žymus prancūzų literatūros teoretikas Antoine'as Compagnon'as šiek tiek parodijuodamas perfrazuoja posakį: „Prancūzas neturi galvos teorijai“ (Compagnon 2004; 1).¹⁷

Rytų Europa – ne išimtis, juo labiau, kad čia ilgainiai susiklostė (ne tik dėl abejingumo, bet ir dėl politinės ir ideologinės kontrolės) instituciskai ir intelektualiai atspari profesionalios sociologijos teorijos neigimo tradicija. Ar kas pasikeitė per keletą pastarųjų dešimtmečių? Jei pasikeitė, tai, ko gero, itin menkai. Netgi labai skaitlingų vi-

suomenių sociologai, kaip minėta, pripažįsta, kad jų visuomenėse „esama teorinės veiklos, bet teorijos – nėra“ (dalinės išimtyms yra šalys, anksčiau turėjusios gyvybingą teorinę tradiciją – Lenkija, Vengrija, iš dalies Čekija, Rumunija).

Primintina, kad santykis tarp *sociologijos teorijos* ir *sveiko proto* nuostatų – šio straipsnio gija, siejanti į visumą paskiras čia aptariamą idėjas. Šis santykis, nors tai iš pažiūros ir keista, – giliai politinis. Dalykas tas, kad socialinės srities mokslai (tiek „šaltojo karo“ laikotarpiu, tiek po jo) giliai susiję su ideologiniais pagrindais, ar tai būtų mokslinis socializmas, ar klasikinė/neoklasikinė ekonomika. O ideologiniai pagrindai, kuriuos savo tiriamąja veikla legitimuoja socialiniai mokslai, yra *reikšminga* biurokratinių procedūrų dalis. Nors istoriškai, kaip dar šeštajame XX a. dešimtmetyje rašė Charles'as Wrightas Millsas, socialiniai mokslai dažniau panaudojami ideologiškai nei biurokratiškai, tačiau šis santykis, sparčiai augant biurokratijai, vis labiau keičiasi:

„Įprastai dirbdamas socialinį mokslinį darbą, socialinės srities mokslininkas atlieka tam tikrą biurokratinį arba ideologinį vaidmenį, nesvarbu, ar jis tai suvokia, ar ne. Be to, abu vaidmenys be vargo pakeičia vienas kitą. Formaliausios tyrimo technikos panaudojimas biurokratiniais uždaviniais įgyvendinti lengvai pateisina sprendimus, numanomai grindžiamus šio tyrimo priemonėmis. Savo

¹⁷ Šis posakis taikytinas bent jau iki septintojo ar aštuntojo XX a. dešimtmečių, – priduria Compagnon'as. Prancūzų literatūros tyrėjai, pasak jo, nebuvo susipažinę su rusų formalizmu, Prahos rateliu, anglų-amerikiečių naująja kritika, Leo Spitzerio stilistika, Ernsto Roberto Curtius'o tipologija, Benedetto Croce's antipozityvizmu, Gianfranco Contini'o kritika, Ženevos mokykla ir daugeliu kitų reikšmingų teorijų. „Viskas yra retorika“ – tai tiesiog principas, kurį 1968–aisiais Nietzsche's tekstuose atranda dekonstrukcionizmas. 8–ame dešimtmetyje daug kas pasikeičia, tačiau vėluojanti ir, žinoma, skubanti teorija užsidega ambicija sukurti *literatūros mokslą*. Teorija institucionalizuojama, transformuojama į metodą ir tampa smulkia pedagogine technika, dažnai slogia, nuobodžia, formalistine – *explication de texte* (Compagnon 2004; 1–4)

ruožtu ideologinis socialinių mokslų rezultatų panaudojimas be vargo tampa biurokratinių procedūrų dalimi. Pastangos legitimuoti galią ir pripažinti specifinę politiką šiomis dienomis didele dalimi yra „personalo administracijos“ ir „viešųjų santykių“ programos dalis“ (Mills 2000; 81).

Niekas, kaip minėta, negali išvengti dialektikos. Kai sociologija optimistiškai imasi dubliuoti ideologijos ir biurokratijos funkcijas, niekas iš pažiūros nesikeičia. Yra taip, kaip yra (ir dabar šitaip yra ir paskui taip bus). Tačiau pokyčių vis dėlto esama: naujos teorinės idėjos arba sužadina vaisingas diskusijas apie naujus socialinius pokyčius, arba paprasčiausiai suporuojamos su senomis taip, kad niekas netgi analitiškai nebeįstengia jų atskirti. Sakykim, kai Jeffrey'is Alexanderis ir kiti postpozityvistai teoriškai išplėtoja *multi-paradigminės sociologijos* idėją, skirtingose visuomenėse ji įgauna nevienodą skambesį. Ten, kur sociologijos teorijos tradicija yra gyvybinga, prasideda vaisingos teorinės diskusijos, svarstančios istoriškai ir kokybiškai naujos reliacionizmo būklės sąlygas, o ten, kur sociologijos teorija neigiama, *multiparadigmiškumas* traktuojamas kaip paprasčiausia diferenciacija – sociologijos dalyko skilimas į šeimos, kaimo, miesto, jaunimo, lyties, religijos, politikos, etninių santykių šakas.

Šios sociologijos šakos darosi autonomiškos ir atsiriboja nuo kitų tyrimo šakų ir sričių. Pirma, sunyksta visuminis požiūris, antra, paskirų siaurų sričių atradimai darosi įtartainai panašūs į daugybę analogiškų tyrimų, atliekamų visame pasaulyje. Siaurų šakų autonomija išsaugo savo ribas tik gretimų

siaurų šakų atžvilgiu. Tačiau išsaugoti autonomiškumo nepavyksta būtent „internacionaliniu“ požiūriu. Į akis krinta vis didesnė standartizacija, jei žinoma, statistinių duomenų nelaikysime reikšmingais skirtumais. Standartizacijos ir stulbinančio tekstų panašumo priežastis ta, kad sociologija nukerta kritines santykio su „savo“ visuomene šaknis ir tampa, formos ir turinio požiūriu, „internacionaline“. Nors ji tiria paskiras *savo* visuomenės ląsteles, tačiau jos atradimai, ypač internacionaliniu požiūriu, įtartainai panašūs. Esant naivaus „multiparadigmiškumo“ sąlygoms sociologijos teorija kaip kritinė koncepcija išstumtama į paraštes.

Taigi: norint suprasti, kas yra sociologijos teorija, nepakanka formalių teorinių apibrėžimų, kad ir kokie jie būtų įvairūs. Pirma, teorija nėra *disciplina* (čia turimas mintyse karinis, o ne edukacinis terminas). Tai nėra „disciplina“, rutiniškai atliekanti *pagalbinio darbininko* funkciją¹⁸, tarnaujanti konkrečių tyrimų, o ką jau kalbėti apie biurokratinės ataskaitas, reikmėms. Pagrindinė sociologijos teorijos gyvavimo sąlyga – problemiškos multiparadigmiškumo sąlygos, kai nuolat apmąstomas prieštaringas teorijos ir sveiko proto santykis. Kadangi teorija giliai susijusi su politika ir ideologija, tai geriausia padėtis yra ten, kur teorija užmezga kritinį pašnekesį su sveiku protu, o ne ten, kur sveikas protas teoriją lengvai nugali.

Analitiniu požiūriu, teorija yra radikali pastanga aiškiai brėžti ribas tarp senųjų ir naujųjų idėjų. Ten, kur teorijos stinga, santykių ir ribų artikuliuojimą paprastai pakei-

¹⁸ Plačiau apie Johno Locke'o *pagalbinio darbininko* sampratą žr.: Valantiejus 2004; 241.

čia radikali sveiko proto politika. Jei teorija nesiekia pralenkti (tai, žinoma, laikinas pasiekimas) rutininės, biurokratinės politikos, ji ilgainiui praranda pasitikėjimą savimi. Jei ji nenori suprasti esamos tikrovės įtampų, ji niekada nebepranoks sveiko proto. Jei sociologai nesugebėjo išvelgti artėjančios 1989–ųjų revoliucijos, jie nesugebės užčiuopti ir stingdančio istorizmo pulso.

Radikalios kaitos laikotarpiu likti su senomis idėjomis – tolygu pasmerkti save pasyviai nykių ritualinių ataskaitų apatijai. Ypač tai svarbu kalbant apie sociologijos teoriją. Kai tik prasideda nauja politinė era, radikali senosios atžvilgiu (1956-ieji Sovietų Sąjungoje, 1968-ieji Vakaruose, 1989-ieji Rytų Europoje ir t.t.), keičiasi, kad ir lėtai, gyvenamojo pasaulio aplinka, ypač jausmų ir emocijų struktūra. Tuomet, kaip niekada anksčiau, prireikia teorijos.¹⁹

Patogūs ausų kištukai ir nepatogi sociologinė sąžinė

Karštą vasaros vidudienį pasvajokime: kas būtų, jei „sociologijos teoretikams“ pažadėtų, tarkim, jau rytoj, mokėti žymiai didesnę atlyginimą, o į retą sociologijos teoretikų bendriją bematant įsiveržtų naujos, gausios, gaivalingos būsimų teoretikų pajėgos? Ar

šis užsiėmimas tebebūtų akademinė veikla, kurios taisyklės ir kriterijus *naujieji* vertintų taip, kaip reikalavo *senųjų* taisyklės: nešališkai, atsietai nuo konteksto. Ar naujieji sociologai laikytųsi senosios sterilios taisyklės: „teorija – tai tikra sociologija“? O gal būtų priešingai: socialinis spaudimas, karjerizmas, pataikavimas šią veiklą paverstų pinigų darymo verslu? Kai nagingi biurokratai suvoktų, kad būtent sociologijos teorija, o ne konkrečioji sociologija, yra idealus jų veiklos legitimacinis instrumentas.

Jei šitaip būtų, tai būtų kitaip, negu dabar. Teoretikų verslumas įgautų pagreitį. Jie taptų intelektualais – viešais tarpininkais atgijusių idėjų rinkoje. Būtent jie rašytų ateities sociologijų scenarijus. Pirma, į universitetus grąžintų sociologijos teoriją, tiksliau, poleminių jos polėkį, kuris savo ruožtu padėtų įveikti prieš dešimtmetį kitą prasidėjusią disciplinos tapatumo krizę, galbūt netgi „irimo procesą“ (Horowitz 1993; Stinchcombe 1994). Antra, įtikintų studentus (nes įrodinėjimai – jau bergždžias dalykas), kad daugiabalsės teorijos prigimties pažinimas gal ir sudėtingas, tačiau savo ruožtu – dosnus ir atsiperka dešimteriopai. Trečia, padėtų įveikti amžiną konkrečios sociologijos baimę – pažeisti „pusiausvyrą tarp mokslo ir advokatavimo, tarp mokslinio

¹⁹ Įsivaizduokime pašėlusį laikotarpį, prasidėjusį 1989–ųjų įvykiais Rytų Europoje. Per trumpą audringą laikotarpį visi šio regiono gyventojai tapo radikaliais politikais. Emocinis šokas, kurį sužadino neišsipildę laisvės lūkesčiai, ilgainiui suformavo skiriamąjį psichologinį šio regiono žmonių bruožą, kurį Ralfas Dahrendorf, tuokart plepėdamas su lenkų džentelmenu, taikliai priskyrė liaudiško metodo sričiai – „kalbėti užsikertant, užverčiant pašnekovą, gausybe klausimų“: „Jų gausybė mane taip pribloškė, kad nė į vieną negalėjau dorai atsakyti“ (Dahrendorf 1990; 6). Kai pašnekovas į gausius klausimus atsakyti nespėja, už jį tai bematant padaro klausiantysis, primiršdamas, kad ankstesnioji radikali kontrkultūros terminologija jau neatliepia naujų erdvės ir laiko sampratų, kad naujam radikaliai (kritiniam) santykiui reikia naujų idėjų, įskaitant naujas socialines teorijas.

tyrimo ir politinio ištraukimo“, netikėtai atsiradusią liberaliaisiais pogorbačioviniais laikais (Shalin 1990; 1019).

Tiesa, yra ir kitas ateities scenarijus. Jei naujieji teoretikai taptų teisingų struktūrinių jėgų advokatais, jiems neberūpėtų pažeista teorinės normatyvinės ir taikomosios empirinės sociologijos pusių pusiausvyra. Juo labiau, kad ši „pusiausvyra“ – tik idealusis tipas: juk sociologija formavosi kaip diferencijuota skirtingų teorijų programa, neturinti nei vieningų mokslinių pagrindų, aksiomų, prielaidų, nei vieningų ideologinių ir moralinių orientacijų. Taigi: jei paskiruose Rytų Europos regionuose būtų išsaugota gyvybinga konkrečių sociologinių tyrimų, atribotų nuo kritinių teorijų, tradicija, tuomet pamazū galbūt grįžtų „tai“, ko šiandieną, rodos, trokšta nemažai žmonių. Juk, kaip pažymi akylūs analitikai, „Tarybų Sąjungą reikia apibūdinti ne kaip totalitarinę visuomenę, o kaip biurokratijos diktatūrą“ (Hardt, Negri 2001; 278). Būtent šiuo aspektu Sovietų Sąjungos akademinė sociologija, drauge su marksizmo leninizmo paveldu, buvo labai panaši į akademinę JAV sociologiją (Gouldner 1970; 9).²⁰

Jungtinėse Valstijose – tvirčiausi instituciniai sociologų rūmai. Iš čia, ir dar iš Vakarų Europos, sklinda naujausios idėjos, mokslo biurokratijos potvarkiai ir nauji karjeros darymo būdai. Ir Amerikos sociologijos pranašumas, ir imperializmas – kryptingai eksportuojami „daiktai“ (Lamy 1976), kaip pasa-

kytų Durkheimas, prievartiniai „socialiniai faktai“. „Daiktai“ – idėjos, pažinimo būdai ir veiksmai, susiliejęs į milžinišką žodžių, idėjų, veikslių ir projektų vandenyną. Šių daiktų galia ir įpročių jėga paremia viena kita: juo socialiniai daiktai turi didesnę galią, tuo menkesnės „teorinės“ išgalės, leidžiančios pastebėti matomas, tačiau nepastebimas struktūrines jėgas. Teorija yra pernelyg silpna, kad atsilaukėtų prieš milžinišką medžiaginę daiktų galią.

Struktūrinės daiktų prievartos dalis – moksliniai sociologijos žurnalai. Benas Aggeris, vienas iškiliausių JAV sociologų ir pedagogų, detalai išanalizavęs daugelį šių žurnalo straipsnių, daro išvadą, kad profesinis šių straipsnių žargonas ir visišką jų atribojimas nuo mąstymo kultūros slepia „sociologinio karjerizmo“ paslaptis, kurios lengvai tampa įpročiais ir gali turėti pavojingas pasekmes sociologijos raidai. Nors pozityvistinis metodas, kuriuo kaip „apsėsti“ žavisi sociologai, pasak Aggerio, yra tekstas, argumentacija, įtikinėjimas, tačiau būtent pozityvistai labiausiai slepia tiesą, kad jų specifinis sociologinis rašymas apskritai yra *rašymas*. Kaip tik todėl moksliniame tekste ištrinami *autorius* pirštų atspaudai.

O juk sociologijos paskirtis, bent jau šitaip įsivaizdavo sociologijos pirmtakai, yra kita – ne karjerizmo įpročiai, o viešos demokratinės srities kūrimas:

„Ar sociologija yra akademinė karjera, kurios paskirtis – publikuoti straipsnius moksliniuose

²⁰ Atkreiptinas dėmesys į Gouldnerio priedą: sociologinių sprendinių apribojimas tariamai autonomiškais techniniais kriterijais ne tik skatina, bet ir reikalauja, kad „žmonės, įgyvendindami techninius vaidmenis, taptų moraliniais stuobriais“ (ten pat; 13).

žurnaluose?“ Mokslinę karjerą instituciškai, vadinasi, akylai, prižiūri viešpataujanti monokultūra: pozityvistinių mokslo žurnalų hegemonija, metodo kaip specifinio veiklos būdo panaudojimas, autoritetinga žurnalų redaktorių kontrolė, akademinė karjeros vadyba ir neigiamas kitokių sociologinių pažinimo būdų, ypač postmoderniųjų, vertinimas (Agger 2001; 2).

Minėta knyga pradedama banalia, tačiau verta dėmesio istorija. Studentei buvo pasakyta, kad sociologijos darbo rinka yra perpildyta, kad ji geriausiai pasielgtų, jei pradėtų studijuoti programą, kuri teikia paklausą turinčių įgūdžių, pavyzdžiui, kiekybinių metodų ir statistikos, srityse. O ji neturi reikiamų įgūdžių ir linkusi studijuoti neprofilinius dalykus, pirmiausia anglų kalbą ir literatūrą. Be to, ji mėgsta rašyti. Jos visai nežavi „skaičių triauškinimo“ perspektyva, nors ir padedanti užsidirbti pragyvenimui. Ji nori rašyti ir bent jau stengtis padėti tobulinti tikrovę; o šis pašaukimas, kaip ji jaučia, yra būtent tai, ką turėjo mintyse C. Wrightas Millsas rašydamas *The Sociological Imagination* (2000 [1959]).“ (Agger 2001; 1)

Millso sociologinė vaizduotė šiandieną galėtų padėti suprasti socialinę ir sociologinę praeitį: tai, ko labiausiai trūksta, nors ir paradoksalu, vadinamoje postkomunizmo erdvėje. Millsas pabrėžia, kad empiriniai mokslai giliai susiję su politinėmis ir ideologinėmis kasdienybės kovomis. Netgi demografija, statistikos šaka, kaip rašo *Sociologinės vaizduotės* autorius, giliai įtraukta į politinius konfliktus ir prieštaravimus, susijusius su empiriniais faktais (Mills 2000; 83). Todėl visi pradedantieji sociologijos studentai turi žinoti: sąžiningiausi ir atsakingiausi sociologinės bendruomenės nariai neatskiria savo

darbo nuo savo gyvenimo (ten pat; 195), ir todėl, toldami nuo akademinės prozos, jie pirmiausia atsisako akademinės pozos (ten pat; 219).

Kodėl sociologai, kai tik prabylama apie prozą ir pozą, staiga tampa kurčrebyliais? Galbūt todėl, kad tik begarsėje socialinėje iliuzijoje galima kurti *savarankišką* mokslą. Juk mums, sociologams irgi reikia vietos po Mokslo saule. Mes trokštame kažko tokio, kas priklausytų tik mums. Tai, anot Millso, viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl „sistemiskiausi“, arba „teoriniai“, šios srities darbai yra pedagoginiai: jie parašyti kaip vadovėliai, skirti mokymo tikslams.

„Dabar vadovėliai organizuoja faktus: tam, kad jie būtų prieinami jaunimui, o ne tam, kad plėtotų tyrimo temas ir sutelktų dėmesį į atradimus. Vadovėliai tampa mechanišku faktų rinkiniu, kuris iliustruoja daugiau ar mažiau nusistovėjusias koncepcijas. Jei detalės kaupiamos į specifinę vadovėlinės tvarkos formą, tai naujų idėjų tyrimo galimybės, idėjų ir faktų sąveika paprastai nėra laikoma reikšmingu dalyku. Senos idėjos ir nauji faktai dažnai laikomi reikšmingesniais dalykais, negu naujos idėjos, kurios, kaip manoma, pavojingai varžo vadovėlinio „panaudojimo“ galimybes.“ (Ten pat; 87.)

Prisiminkime visiškai neseną laikotarpį, kai norint atlikti sociologinį tyrimą, parašyti straipsnį, monografiją ir t.t. prireikdavo keletą *istoristinių* klasikų teiginių, vadinamųjų „pirmųjų sakinių“. Nors šie sakiniai – migloti, vis dėlto jie tariamai laidavo „fundamentalių“ pagrindą: „Nebūtų sunku atskleisti tokių pirmųjų sakinių karikatūriškumą arba apskritai išsiversti be jų“ (Agger 2001; 71). Istorizmas, kurio užuomazga yra tie patys „pirmieji sakiniai“ – gajus. Sociologinis tyrimas, straipsnis, tekstas ir anuomet, ir dabar

dažnai prasideda „fundamentalia“ kryžiažodžio forma, kurią būtina užpildyti faktais.

Kaip pažymi Howardas Beckeris, „Labai ritualizuoti, formuliniai žurnalų straipsniai yra neįtikėtina mąstymo ir bendravimo kliūtis. Šie straipsniai rašomi tam, kad tenkintų vis labiau augantį painių ir paslaptinių reikių sąrašą: prisiminkime visad teisingas nuorodas, naujausių metodų panaudojimą, pastangas kanonizuoti didžiulius mąstytojus ir panašiai“ (Becker 2000; 333). Ritualinė formulinė kryptis – gana naujas greitojo kapitalizmo atradimas. Dalykas tas, kad sociologams reikia skubėti daryti karjerą, kurios padariniai – kritinio santykio su savimi ir su pasauliu praradimas, savanoriškas įsiliejimas į komercinę vartojimo kultūrą. Greitas sociologų karjeros gaminimas skatina fragmentiškumą, atsiribojimą, bendravimo stoką. Dėl šios priežasties sociologinis rašymas darosi formalistinis, t.y. slogus, nes trūksta bendra-

vimo, polemikos ir, žinoma, „sankcijų už blogą rašymą“ (Shelton 1989; 1).

Tai viena pagrindinių priežasčių, kodėl 1982–aisiais Jeffrey's Alexanderis, tiesa, jau po 1979–aisiais prasidėjusio postmodernizmo sąjūdžio, bene pirmasis šitaip įsamenino sociologiją: „Jei sociologija galėtų kalbėti, ji pasakytų – „Aš pavargau““ (Alexander 1982; xiii). Sociologijos įsameninimas greitai paplito: šiandieną žymiai daugiau sociologų teoretikų kalba ne anonimišku trečiuoju asmeniu, o autentišku, kiek tai įmanoma, pirmuoju asmeniu.²¹

Reikia skirti tris pagrindines šių autentiškumo paieškų paskatas. Pirma, sociologai galiausiai suprato, kad socialiniai reiškiniai yra santykiški. Antra, paaiškėjo, kad sociologijos ir politikos/ideologijos santykiai yra integrali analitinio tikrovės aiškinimo dalis. Trečia, sociologijos įsameninimas atskleidė giliai autobiografinius aspektus.

Vyravusį *analitinio realizmo* modelį,

²¹ Sociologijos negalima skirti nuo autobiografijos. Apie tai gerokai anksčiau rašė Wrightas Millsas: „Painiava socialinių mokslų srityje yra moralinė, kaip ir „mokslinė“, politinė, intelektualinė“ (Mills 2000; 76). Iš tikro: socialinė teorija ir politika (jau nuo Hobbeso, Montesquieu, Tocqueville'io, Sen-Simono, Marxo ir t.t. laikų) sėmėsi įkvėpimo viena iš kitos ieškodamas naujų būdų, kaip pažinti empirinę tikrovę, kitaip sakant, *de facto* tikrovę, o ne jos *de jure* idealą. Politiškai ir intelektualiai revoliucingo septintojo dešimtmečio pabaigoje Alvinas Gouldneris rašė: „Kai kurie užsikis savo ausis vata, tačiau jų kūnai tebejaus smūgių bangas. Nebūtų pernelyg išpūstas teiginys, jei pasakytume, kad šiandieną mes teorizuojame skambant šaunamųjų ginklų garsams“ (Gouldner 1970; vii). O 1989–aisiais ir po jų dauguma sociologų teorizavo užkimštomis ausimis. Todėl neužilgo į mokslinių žurnalų puslapius įslinko techninis metodas. Ne be reikalo 1989–ųjų revoliuciją Rytų ir Vidurio Europoje Claussas Offe pavadino revoliucija be istorinio modelio ir revoliucija be revoliucijos teorijos: „Labiausiai įtartinas skiriamasis jos bruožas – visiška išplėtotų teorinių prielaidų ir normatyvinių argumentų, reikalaujančių atsakymų į šiuos klausimus, stoka: kas įgyvendina veiksmus; kuriuos veiksmus; esant kokioms aplinkybėms; turint kuriuos tikslus; su kokiomis dilemomis tikėtina bus susidurta šiame kelyje; kaip reikėtų konstruoti naują porevoliucinės tvarkos sintezę; kokią prasmę reikėtų teikti „pažangos“ sampratai?“ (Offe 2004; 503). Tai nereiškia, kad sociologijos teorija turi būti retorika, politika arba ideologija, kalanti specifinius ginklus „revoliucijai“. Klausimas yra subtilesnis: kodėl negirdime miesto triukšmo, tiksliau, „revoliucijos“ ir „kontrevoliucijos“ šūvių, kodėl baimingai užsikemšame savo ausis vata? Kodėl teorinė klausia itin silpna regionuose, kuriuose aiškiai girdimi „kontrevoliucijos“ šūviai?

konstravusį teorinę logiką kaip apriorinę socialinės tikrovės analogiją, pakeitė lankstesni pažinimo būdai.²² Vis dėlto šito nepakanka. Svarbesnis klausimas yra tas: ar „mums“ apskritai reikia sociologinių teorijų? Dalykas tas, kad XX a. pabaigoje, nuvainikavus vienintelį teisingą, nomotetinių sociologijos mokslo projektą, sociologijos teorijos apibrėžimų gerokai pagausėjo. O pasaulis, ypač tas, kurį biurokratija gana greitai perorganizavo iš vienos socialinės tvarkos į kitą tvarką, reikalauja įžvalgių, apibendrintų atsakymų.

Vienas atsakymas į šį klausimą yra tas: sociologija galėtų spręsti problemas, į kurias pirštu rodo biurokratija (ypač jei sociologija susitapatintų su taikomąja socialinio darbo sritimi). O kitas atsakymas kybo ore: ar šiandieną reikia sociologijos teorijų, kurioms rū-

pėtų matoma, tačiau nepastebima politinės organizacijos ir intelektualinės veiklos tarpusavyo ryšių problema.

Atsakymas į antrąjį klausimą ragina naujai svarstyti kritinės teorijos galimybes, nes tada, kai didžiosios idealistinės teorijos ir pozityvistiniai tyrimai praranda pasitikėjimą, verta kritiškai polemizuoti netolimos ateities temomis. Jei „fundamentiniai“ įpročiai dar neišsikniję, galbūt juos galima keisti? Šis „naivus“ retorinis klausimas yra aktuali sociologijos teorijų tema. *Išlaisvinti sociologinę vaizduotę* – tai Wrighto Millso idėja, kurią XX a. paskutiniojo dešimtmečio pradžioje ir XXI a. pirmojo dešimtmečio pabaigoje savaip tęsia, be daugelio kitų sociologų, Stevenas Seidmanas ir Michaelas Burawoy'us.

LITERATŪRA

Abbott, Andrew. 1995. „Things of boundaries“, *Social Research* 62: 857–82.

Abrams, Philip. 1968. *The Origins of British Sociology: 1834–1914*. Chicago, IL: Chicago University Press.

Agger, Ben. 2001. *Public Sociology: From Social Facts to Literary Acts*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Alexander, Jeffrey C. 1982. *Theoretical Logic in Sociology*. Vol 1.: *Positivism, Presuppositions, and Current Controversies*. London and Henley: Routledge & Kegan Paul.

Anderson, Perry. 1992. „Components of the National Culture“ in Perry Anderson *English Questions*. London, England, and New York: Verso.

Bauman, Zygmunt. 2005. *Liquid Life*. Cambridge: Polity Press.

Compagnon, Antoine. 2004. *Literature, Theory, and Common Sense* (transl. By Carol Cosman). Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Beck, Ulrich; Sznaider, Natan. 2006. „Unpacking cosmopolitanism for the social sciences: a research agenda“, *The British Journal of Sociology* 57 (1): 1–23.

Becker, Howard S. 1987. „The Writing of Science“, *Contemporary Sociology* 16 (1): 25–7.

Becker, Howard S. 2000. „What Should Sociology Look Like in the (Near) Future?“, *Contemporary Sociology* 29 (2): 333–6.

²² Verta pateikti būdingą postempirizmui Andrew Abbotto požiūrį: „Veikiau reikėtų pradėti ribų nustatymu ir tirti, kaip žmonės kuria tikrovę, susiedami šias ribas į darinius. Neturime nustatinėti tikrovės ribų. Turime ieškoti ribų tikrovės“ (Abbott 1995; 857).

Boltanski, Luc. 1999. *Distant Suffering. Morality, Media and Politics* (trans. By Graham Burchell). Cambridge: Cambridge University Press.

Boltanski, Luc. Chiapello, Éve. 2005. *The New Spirit of Capitalism* (trans. By Gregory Elliott). London, New York: Verso.

Brown, Richard Harvey. 1990. „Social Science and the Poetics of Public Truth“, *Sociological Forum* 5 (1): 55–74.

Cotesta, Vittorio. 2008. „From nation-state to global society: the changing paradigm of contemporary sociology“, *International Review of Sociology – Revue Internationale de Sociologie* 18 (1): 19–30.

Dahrendorf, Ralf. 1990. *Apmastymai apie revoliuciją Europoje*. Vilnius: Periodika.

Diesing, Paul. 1992. *How Does Social Science Work? Reflections on Practice*. Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press.

Дмитриева Р. М. (ред.) 1979. *История буржуазной социологии XIX – начала XX века*. Москва: Наука.

Durkheim Émile. 1999. *Elementarios religinio gyvenimo formos* (iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė ir Jonė Ramunytė). Vilnius: Vaga.

Ядов, В.А. 2008. „Для чего нужна сегодня национальная русская социология“, *Социологические исследования* 4 (288): 16–20.

Филипов, А. Ф. 2007. „О понятии Теоретическая социология“, *Социологический журнал*, 1, 2.

Friedrichs, Robert W. 1970. *A sociology of Sociology*. New York: The Free Press.

Hardt, Michael; Negri, Antonio. 2001. *Empire*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.

Holmes, Stephen. 1996. *The Anatomy of Anti-liberalism*. Cambridge, London: Harvard University Press.

Horowitz, Irving Louis. 1993. *The Decomposition of Sociology*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Gouldner, Alvin W. 1970. *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York: Equinox Books.

Gouldner, Alvin W. 1970. *Enter Plato: Classical Greece and the Origins of Social Theory*. New York: Basic Books.

Green, Bryan S. 1988. *Literary Methods and Sociological Theory. Case Studies of Simmel and Weber*. Chicago: Chicago University Press.

Greenfeld, Liah. 1988. „Soviet Sociology and Sociology in the Soviet Union“, *Annual Review of Sociology* 14: 99–123.

Keen, Mike F., Mucha, Janusz. 2004. „Sociology in Central and Eastern Europe in the 1990s: a Decade of Reconstruction“, *European Societies* 6 (2): 123–47.

Kumar, Krislan. 2001. „Sociology and the Englishness of English Social Theory“, *Sociological Theory* 19 (1): 41–64.

Lamy, Paul. 1976. „The Globalization of American Sociology: Excellence or Imperialism?“, *The American Sociologist* 11: 104–14.

Laudan, Larry. 1990. *Science and Relativism. Some Key Controversies in the Philosophy of Science*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Lemert, Charles. 1988. „Future of the sixties generation and social theory“, *Theory and Society* 17: 789–807.

Lemert, Charles. 2001. „The Necessary Truth-Telling of a Public Sociology” in Ben Agger *Public Sociology: From Social Facts to Literary Acts*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc: ix–xv.

Lepenies, Wolf. 1992. *Between Literature and Science: the Rise of Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mazlish, Bruce. 1989. *A New Science: The Breakdown of Connections and the Birth of Sociology*. New York and Oxford, England: Oxford University Press.

Mills, Wright C. 2000 (1959). *The Sociological Imagination*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Offe, Claus. 2004. „Capitalism by Democratic Design?“ Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe“, *Social Research* 71 (3): 503–8.

Mirchandani, Rekha. 2005. „Postmodernism and Sociology: From the Epistemological to the Empirical“, *Sociological Theory* 23 (1): 86–115.

Осипов, Г.В. 2008. „Социология в России. Как это было на самом деле“, *Социологические исследования* 7 (291): 4–18.

Осипов, Г.В. 2009. „Отечественная социология: история и современность“, *Социологические исследования* 3 (299): 8–14.

Richardson, Laurel. 1991. „Postmodern Social Theory: Representational Practices“, *Sociological Theory* 9 (2): 173–79.

Shelton, John. 1989. „On Narrative and Sociology“, *Social Forces* 68 (1): 1–14

Seidman, Steven. 1996. „Empire and Knowledge: More Troubles, New Opportunities for Sociology“, *Contemporary Sociology* 25 (3): 313–16.

Sennett, Richard. 1992. *The Fall of Public Man*.

New York and London: W. W. Norton & Company.

Ule, Mirjana. 2004. „No Time for Complacency: Sociology after Socialism“, *European Societies* 6 (2): 159–66.

Stinchcombe, Arthur L. 1994. “Disintegrated Disciplines and the Future of Sociology.” *Sociological Forum* 9: 279–91.

Shalin, Dmitri N. 1990. „Sociology for the Glasnost Era: Institutional and Substantive Changes in Recent Soviet Sociology“, *Social Forces* 68 (4): 1019–39.

Valantiejus, Algimantas. 2004. *Kritinis sociologijos diskursas. Tarp pozityvizmo ir postmodernizmo*. Vilnius: VU leidykla.

Weber, Max. 1990. “Mokslas kaip profesinis pašaukimas”, *Problemos* 42: 69–82.

ABSTRACT

CONTEMPORARY SOCIOLOGICAL THEORY (I)

The aim of the article is to identify and critically assess the key concepts, ideas, and the epistemological principles of the contemporary sociological theory. Although the concept of “theory” has deep roots in the social sciences, Lithuanian theoretical sociology find itself in a position where it cannot significantly affect the nation’s intellectual agenda. The problem is that the theoretical sociology is identified with the role of the ‘under laborer’. Although there is a thriving industry of applied investigations within the discipline of sociology, not much attention has been focused on the theoretical sociology. The situation is further complicated by the fact that the scheme of the old historicism uncritically corresponds to the optimistic perspective of the new historicism. The article points out to an urgent need to re-think the perspectives of sociological theory for contemporary times. The article concludes with discussion of criteria in the assessment of status and value of theoretical sociology.

Įteikta 2009 04 10

Pateikta spaudai 2008 06 29

Sociologijos katedra,
Filosofijos fakultetas,
Vilniaus universitetas,
Universiteto 9/1; LT-01513 Vilnius
El.paštas: algimantas.valantiejus@fsf.vu.lt